

Георги Николов

ГЕОГРАФСКИ ИЗМЕРЕНИЯ В РАЗВИТИЕТО НА БЪЛГАРСКАТА КНИГА ПО СВЕТА

Историята на българската печатна книжнина и създаването на национална литература у нас са проучвани в различно време от немалък брой изследователи. Както сочи Петър Динеков в статията си „Развой на българската книга“¹, от „Кириакодромион, сиреч Неделник“ на Софроний Врачански до Освобождението излизат около 1700 печатни книги — български, повечето от които със светско съдържание. В същата статия Динеков поднася статистически данни къде и колко на брой са били тези издания: „В Цариград са отпечатани най-много... 430. В пределите на турската империя са печатани български книги още в Смирна. Български книги се печатат в Букурещ (188), Браила, Римник, Гюргево, Плещ и Брашов. Книги се печатат в Белград (121), Крагуевац, Земун, Нови Сад. В Русия се появяват български книги в градовете Москва, Одеса, Киев, Петербург, Болград. В Австрия Виена заема второ място по броя на отпечатаните български книги преди Освобождението — 319... В Будапеща са отпечатани 39 книги, в Прага — 13, в Загреб — 2. Твърде любопитно е, че български книги са печатани и в по-далечни градове, като Лайпциг, Париж, Страсбург, Лондон и Ню-Йорк... Ето одисеята на българската книга преди Освобождението.“

След тази историческа граница в пределите на освободената държава книгоиздаването добива нови измерения. Но войните и икономическите трусове се превръщат в механизъм, който принуждава групи българи да емигрират в разни краища на света, търсейки начини за оцеляване. Доказано е, че първата българска група, заселена трайно в САЩ, осъществява това начинание още в 1840 г. В последвалите десетилетия на XX век подобни колонии възникват в Канада, Аржентина, Бразилия, Австралия и пр. Едновременно с тях в диаспората продължават да съществуват различни в количествено отношение етнически струпвания на българи в пределите на бившия СССР, на Румъния, Сърбия, а също и в други държави на Стария континент. С постепенното си имуществено стабилизиране сред

повечето от тях възниква като идея необходимостта от учредяването на землячески клубове, от периодичен печат и впоследствие — от книги: „Предвид обстоятелството, че в Южна Америка досега не са издавани български книги и предвид нуждата от българско четиво — информира вестник „Народна трибуна“ — която нужда се чувства сред емиграцията, „Народна трибуна“ се натоварва с тежка задача — отдел Издателство, като си поставя за цел да издава периодически интересни и съдържателни книги на български език. Първата книга, която е вече под печат и наскоро ще излезе, е „Великият океан“ (роман), от нашия сътрудник Тодор Ценков, когото емиграцията добре познава чрез неговите фейлетони, разкази, статии и пр., печатани в „Народна трибуна“².

Този процес се развива в няколко посоки. Част от писателите-изселници или пък с българско потекло, успяват да посетят по няколко пъти нашата страна: Мишо Хаджийски, Иван Сулаков, Панайот Станчов-Черна и др. Друга част: Самуил Стрезов, Петър Моллов, Стоян Христов, Тодор Колев, Стоян Данев — повече не се завръщат. С българско самосъзнание живее и твори потомъкът на таврийски заселници Стефан Кънчев (Кынчев, както сам се подписваше в писмата си до мене — б. а.), чийто корен според преданията е от с. Маломирово, Ямболско. Съществува и трета група автори: Матвей Вълев, Иван Аржентински, Борис Шивачев, Александър Карпаров — списъкът може да бъде продължен, — които напускат старата родина и бродят по света като работници-скитници, а след завръщането „у дома“ създават своите творби, без някога да са избирали емиграцията за своя окончателна съдба. Произведенията им обаче са обект на други изследвания.

Художественото наследство на авторите с българско самосъзнание извън България до 50-те и 60-те години на ХХ век е представено с почти всички литературни жанрове. В Таврия и Бесарабия се раждат лиричните (по определението на автора) песни „В ритъма на дните“³ от Димитър Марков, „На позлатената земя“ — роман от Никола Фуклев, военните разкази на Александър Власов, Иван Гедиков — сборниците „Стихове“⁴ и „Чудесен остров“⁵, Георгий Журжер — „Подем“, Иван Мавроди — разказният сборник „На пълен ход“⁶, комедията „Димчо Царвуланът“⁷ и т. н. Почти всички заглавия са отпечатани в „Издателство на националните малцинства“ — Укрдържнацмениздат — Киев, и в харковския му филиал. В Румъния издава сборниците си с разкази „По пътя на профетите (пороците)“ — 1916, „Старите грехове“ и „Окото на дявола“ Киро Нанов, Стоян Тудор — романа „Хотел Мегдан“, Йоан Сулаков — новелата „Ренащеря“ („Възраждане“), 1931 г., романите „Студентът от Буджак“⁸ и „Бележките на един гладен човек“⁹, а до тях кипи лириката на Панайот Станчов-Черна¹⁰ заедно с творбите на Мариа Радианов, Антон Лебанов, Никифор Крайник, Ана Булгаре, Васил Агура, Йон Добри, Владимир Каварнали. В Сърбия

за пръв път свои разкази обнародва Борисав Станкович (през 1898 г.) в сп. „Искра“ на Ристо Одавич, след които излизат разказните сборници „Из старото евангелие“¹¹, „Божи люде“¹², „Стари дани“¹³, повестта „Коштанана“ — 1902, по-късно преработена в пиесата „Драмска прича“¹⁴ и романът „Нечиста сила“ — 1911 г., Белград. В Аржентина Стрезов издава романа си „Анга“¹⁵ и два досега известни пътеписа: „От Атлантическия до Тихия океан“¹⁶ и „Из планините на Аржентина“¹⁷. Пак в Аржентина, в Буенос Айрес, издава сборника си с разкази „Изоставените“ Стоян Данев. Между две последователни пребивавания, значителни по време, в Южна Америка Тодор Ценков публикува романите „Кокичето сред тропиците“¹⁸ и „По света за хляб“¹⁹. За 30 години творческа работа в Бразилия самоукият Стефан Кънчев издава на португалски език белетристичните книги „Странната идея на един момък“ — трилогия²⁰, „Вестоносци — живи и мъртви“, „Поезия от всичко по малко“ — лирика, 1970, много стихове и епиграми, пръснати из периодичния печат. В САЩ Стоян Христов печата романите „Герои и палачи“ — 1934, „Една българка“ — 1937²¹, „Али паша Янински“. Този списък от имена и заглавия може да бъде продължен, но по-важното е друго: да бъде възкресен за литературната ни история и обособен в неин самостоятелен дял, попълващ се и в наше време от произведенията на български автори по света.

Тази необходимост се подкрепя както от очевидно българското съзнание на тези писатели, така и от тематичния подбор. Интерпретират се художествено факти от историята на България и от самото преселение. Възраждат се съществували някога личности, каквито са солунските атентатори в „Една българка“. Описват се митарствата на самите писатели и нерядко мемоарното начало доминира в общия сюжетен развой. Отделено е място за борбите на заселниците по синдикален път — в творчеството на Тодор Ценков и др., в защита на икономическите и гражданските им интереси. Когато спомените от старата родина са още пресни, повествуването напомня за една малка България, пренесена в разни точки на света. В него се преплитат съдбите на селяни, градска беднота, авантюристи, мечтатели-интелигенти: всички мислещи като у дома и носещи манталитета на социалната си принадлежност от напуснатото завинаги място. И трябва време, за да се извърши преливане в художествените търсения на тези автори с новата действителност, с непознатите традиции и с всичко останало от космополитизма, до който се докосват в житейските си митарства.

Повечето от писателите, за които става дума тук, не са „професионалисти“ творци, поне в началото на литературната си кариера. Те започват като правило с оперативни журналистически публикации в емигрантската периодика. Преминават през художествените опити и фрагменти, докато в самоподготовката им узрее жизненият опит, съчетан

с писмовна рутина: важни предпоставки за написването на книга. Затова в част от произведенията се долавя известна суховатост и декларативност, а творецът казва на аудиторията, вместо да описва с художествени средства привляклата вниманието му ситуация. Но този извод се отнася далеч не за всички споменати автори и заглавия. Отбелязаните книги имат не само познавателна, но и художествена стойност във времето. Доказателство за достойнствата им са няколко преиздания на романите на Стоян Христов в САЩ и Великобритания; присъдената на Стефан Кънчев сребърна пластина за цялостен принос в бразилската литература; премията на Владимир Каварнали от румънското министерство на просветата през 1934 г. за поетични постижения и т. н. Почти единодушни в оценките си за „Анга“ на Стрезов са аржентинските списания „Ла Насион“, „Ла Критика“, „Носотрос“. Те сочат, че романистът Самуил Стрезов притежава лирически размах. Че говори със собствен език и обещава собствен стил, близък до майсторството на Панаит Истрати. Факт е, че в страните, където са създавали произведенията си, българските автори се приемат като дейци на местната културна традиция, а заглавията им са вписани в литературната история и на съответната държава, а това е доказателство за толерантното отношение към тях по света. Но веднага ще допълним, че сънародниците ни са правили опити да поддържат по-тесни връзки с България, печатайки свои материали на литературни теми от региона, в който се намират, по страниците на „Литературен глас“, „Развигор“, „Вардар“, „Български турист“, „Новис“, „Трезва младеж“ и други наши вестници и списания.

За литературата ни, създавана зад граница, у нас изследвания осъществяват добруджанските писатели Христо Капитанов и Димитър Минчев, както и Кръстю Мирски, Николай Дончев²², Мишо Хаджийски²³, Петър Атанасов²⁴. Широко място на тази литература отделя в книгата си „Какво са дали българите на света“ Стилиян Чилингиров (1938 г.). В наши дни към тях се присъединяват Георги Тамбуев, Христо Гоневски, Пирин Бояджиев и други изследователи — в изреждането на имената им не претендираме за изчерпателност, както не претендираме за максимална обхватност на фактите в този кратък преглед. Някои от авторите обаче и досега са известни само като имена и като създатели на книги, нестигнали до нас. Част от творбите на други не са преведени на матерен език. Необходима е продължителна издирвателска и литературно-оценъчна дейност, за да заеме този дял действителното си място сред българската книжнина. Още повече че е създаван от българи, вградили ценностите на художествената ни традиция далеч извън нашите предели.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Сп. „Съдба“. С., г. 14, 1943, кн. 7 — 8.
- ² Буенос Айрес, бр. 50, 15 април 1938 г.
- ³ Укрдържнацмениздат, Киев, 1941 г.
- ⁴ Пак там, на титулната страница е отбелязано Киев — 1934 — Харков.
- ⁵ Пак там, Киев, 1938 г.
- ⁶ Пак там, Киев, 1934 г.
- ⁷ Пак там, Киев, 1941 г.
- ⁸ Букурещ, 1940 г., издателство „Сочек“.
- ⁹ Букурещ, 1938 г., издателство „Шантиер“.
- ¹⁰ Сборник „Поезии“, Букурещ, 1910 г., Издателска къща „Минерва“, първо издание, съдържа 37 стихотворения. Второто издание е през 1914 г. с още 14 нови стихотворения.
- ¹¹ Белград, 1899 г.
- ¹² Нови Сад, 1902 г.
- ¹³ Белград, 1902 г., издание на Србската книжевна задруга.
- ¹⁴ Сремски Карловац, 1905 г.
- ¹⁵ Книгоиздателство „Самет“, 1929 г., Буенос Айрес.
- ¹⁶ Вестник „Българска мисъл“, Буенос Айрес, г. VII, бр. 140, 31.VIII.1937 г., с. 4 — 6, с продължение.
- ¹⁷ У нас този пътепис е препечатан в сп. „Български турист“, С., XXIX, бр. 5, 1937 г., с. 144 — 148.
- ¹⁸ Комитет „Българска литература“, С., април 1934 г.
- ¹⁹ Библиотека „Нова литература“, С., 1932 г.
- ²⁰ Издателство „Маривал“, град Корнелио Прокопио, Парана, 1960 г.
- ²¹ У нас романът е преведен и отпечатан в издателство „Смрикаров“, С., 1942 г., поредица „Световни романи“.
- ²² „Българската литература и външният свят“, сп. „Отец Паисий“, С., 1928 г., I, № 16, с. 277 — 278, и вестник „Литературен час“, С., I, № 9, 5.VI.1935 г., с. 4 — статията „Българската литература в чужбина“.
- ²³ „Българската литература в Таврия“, сп. „Просвета“, С., VII, 1941 — 1942 г., № 8 и № 10, с. 985 — 992.
- ²⁴ „Българи в чуждите литератури“, сп. „Отец Паисий“, С., X, 1937 г., № 2, с. 60 — 70.